

ISSN:1306-3111
e-Journal of New World Sciences Academy
2009, Volume: 4, Number: 3, Article Number: 1C0057

EDUCATION SCIENCES

Received: November 2008

Accepted: June 2009

Series : 1C

ISSN : 1308-7274

© 2009 www.newwsa.com

Necla Şahin-Fırat

Dokuz Eylul University

necla.sahin@deu.edu.tr

İzmir-Turkey

İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ EĞİTİMİ

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, insan hakları ve demokrasi eğitiminin önemini vurgulamak; insan hakları ve demokrasi kavramlarını özellikle eğitim bağlamında tartışmak; konuyla ilgili aksaklıklar göz önünde bulundurularak öneriler geliştirmektir. Bu doğrultuda, çalışma kapsamında, insan hakları ve demokrasi eğitimiyle ilintili kavramlara açıklık getirilmeye çalışılmakta, bu eğitimin gerekliliğine değinilmekte, aile ve okul/öğretmen ile demokrasi ilişkisi üzerinde durulmakta, eğitimde demokratikleşmeyi engelleyen etmenler irdelenmekte, insan hakları ve demokrasi eğitiminin nasıl olması gerektiği konusu ele alınmaktadır. Çalışmanın sonunda konunun çözümüne dönük öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Demokrasi, İnsan Hakları Eğitimi, Demokrasi Eğitimi, İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi

HUMAN RIGHTS AND DEMOCRACY EDUCATION

ABSTRACT

The purpose of the study is to emphasize the importance of human rights and democracy education, to discuss the concepts of human rights and democracy within the context of education and to develop suggestions considering the problems about the matter. In line with this purpose, this study tries to clarify the concepts related to democracy education, emphasizes the need for such education, elaborates the relationship between parents-school/teacher and democracy, analyzes the factors preventing democratization, discusses how human rights and democracy education must be handled. At the end of the essay, suggestions to work out the problem are presented.

Keywords: Human Rights, Democracy, Human Rights Education, Democracy Education, Human Rights and Democracy Education

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Çağımızda insan hakları ihlallerinin önlenmesine dönük olarak birtakım uluslar arası sözleşmeler imzalanmış da, tek tek ülkeler ölçeğinde buna ilişkin yasalar çıkarılsa da, ne yazık ki dünyamızda çok sayıda insanlık suçu işlenmektedir. Bu ihlaller neden yaşanmaktadır? Kuşkusuz sorunun pek çok nedeni olmakla birlikte, eğitim açısından ele alınacak olursa, önce ailesinden, sonra okulda öğretmeninden, sokakta güvenlik güçlerinden ve askerlikte komutanından dayak yiyerek büyüyen kişinin, yetişkin olduğunda kendinden zayıf kimselere aynı davranışları sergilemeleri beklenen bir durumdur. Çünkü Bilhan'ın da dediği gibi, tıpkı sevginin sevgiyle, musikinin müzikle... öğrenildiği, gibi demokrasi de demokrasiyle öğrenilir (Akt. Atasoy, 1997).

İnsan haklarının çiğnenmesi, çeşitli çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin pek çok devlet tarafından imzalanması, AĞİK, AĞİT gibi oluşumlar ve imza atılan sözleşmelere uygun olarak çeşitli devletlerin kendi uyum yasalarını çıkarmaları bu çözüm arayışlarından bazılarıdır. Türkiye de bu ülkeler arasında yer almaktadır.

Öte yandan 1995 yılında İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı "İnsan Hakları Eğitimi Protokolü" imzalanmıştır. Protokolde ilköğretimin II. kademesinde zorunlu olarak okutulan "Vatandaşlık Bilgileri" dersinin "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" adıyla yeniden düzenlenmesi; ayrıca, tüm ortaöğretim programlarına, seçmeli ders olarak, "Demokrasi ve İnsan Hakları" dersinin eklenmesi uygun görülmüştür. Bu karar gereği, İnsan Hakları Koordinasyon Üst Kurulunca 1998-1999 öğretim yılında yeniden düzenleme yapılarak, 7. ve 8.sınıflarda haftada birer saat olarak yer alan "Demokrasi ve İnsan Hakları" dersinin eğitim programı da hazırlanarak Talim ve Terbiye Kurulunca kabul edilmiştir (İlıcak, 2002).

Kuşkusuz insan hakları ve demokrasi eğitimi, ders kitaplarıyla sınırlı bir eğitim değildir. Kışlalı'nın (1989) da belirttiği gibi, demokrasi eğitimi ailede başlar, okulda devam eder, yaşandığı ölçüde güçlenir ve yerleşik değerler yaratır. Örneğin, çocuğa da belli bir saygı gösteren, aile içinde ve okulda çocuğun korkutularak susturulduğu değil, ikna edilmeye çalışıldığı davranışların sergilendiği film ve diziler bile demokrasi kültürünün yerleşmesi açısından çok yararlıdır.

Bu gelişmeler ışığında, bu makalenin amacı, insan hakları ve demokrasi eğitimini çeşitli yönleriyle ele almaktır. Çalışmada önce konuyla ilişkili kavramlar açıklanmaya çalışılmış, daha sonra sırasıyla insan hakları ve demokrasi eğitiminin gerekliliği, aile-demokrasi ilişkisi, okul/öğretmen-demokrasi ilişkisi üzerinde durulmuş, eğitimde demokratikleşmeyi engelleyen etmenler irdelenmiş, insan hakları ve demokrasi eğitiminin nasıl olması gerektiği konusu ele alınmıştır.

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ (RESEARCH SIGNIFICANCE)

Bu çalışmada, aralarında sıkı bir ilişki olması nedeniyle, demokrasi eğitimi ile insan hakları eğitimi birlikte ele alınmaktadır. Aşağıda insan hakları ve demokrasi eğitiminin gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Bir ülkede demokrasi ve insan haklarının yerleşmesi, büyük ölçüde yurttaşların genel eğitim düzeyine bağlıdır. Demokratik yaşamın gerektirdiği bilgi, tutum ve becerilerle donatılmış bireylerin oluşturduğu bir toplumda demokrasinin yaşam biçimi haline gelmesi çok daha kolaydır. Fakat bu süreç kendiliğinden gerçekleşmediğinde, toplumdaki tüm bireylere demokratik değerlerin kazandırılması

gerekmektedir. Bunun da bilinen en etkili yolu eğitimidir (Şimşek, 2000). Hem demokrasi ve insan hakları eğitimine dikkat çekilmesi hem de çağımızın evrensel değerlerinden olan insan hakları ve demokrasiye ilişkin farkındalık yaratılması açısından, konuyu derinlemesine irdelemeye çalışan bu çalışmanın önemli bir gereksinmeyi karşılayacağı düşünülmektedir.

3. İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ EĞİTİMİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR (CONCEPTS RELATED TO HUMAN RIGHTS AND DEMOCRACY EDUCATION)

İnsan hakları ve demokrasi eğitimiyle ilgili olarak, aşağıda demokrasi, insan hakları, demokrasi eğitimi, insan hakları eğitimi ve sürdürülebilir insan hakları ve demokrasi eğitimi kavramlarına açıklık getirilmeye çalışılmaktadır.

3.1. Demokrasi (Democracy)

Klasik anlamda demokrasi, "halkın halk tarafından yönetilmesi" olarak tanımlanırken; günümüzde, Topuz'a (1989) göre, demokrasi (1) insan haklarına saygı, (2) hoşgörü, (3) çoğulculuk, (4) sosyal adalet, (5) özgürlük anlayışı, (6) gösteri özgürlüğü, (7) örgütlenme özgürlüğü, (8) baskıya uğramama hakkı, (9) parlamentonun halkı temsil edebilmesi, (10) eğitim hakkı ve (11) iletişim hakkı ilkelerine dayandırılarak tanımlanmaktadır. Çoğulcu demokrasi, Marksist demokrasi olarak demokrasinin iki türü (Gündüz ve Gündüz, 2002); doğrudan demokrasi, yarı doğrudan demokrasi ve temsili demokrasi olmak üzere demokrasinin üç uygulama biçimi (Doğan, 2001) görünmektedir.

3.2. İnsan Hakları (Human Rights)

İnsanın salt insan olması nedeniyle öznesi olduğu, onun tüm yönleriyle kişiliğini ve değerini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan evrensel ilke ve kurallar bütünüdür. Hakka insan hakkı niteliği kazandıran değer, insan onurudur. Bunu güvenceye alan tüm haklar, insan haklarıdır (Gülmez, 2001).

3.3. Demokrasi Eğitimi (Democracy Education)

İnsana yapılan haksızlıklar sorununu, demokrasi kültürünü yaygınlaştırarak, tabandan gelen bilinç ve becerinin gücüyle çözmeye çalışmaktır (Ulusavaş'tan akt. Yeşil, 2002). Demokrasi eğitimi sadece okullar ve üniversiteler sorunu olarak algılamamak gerekir. Ev ortamı, işyeri, siyasal kurumlar, kitle iletişim araçları vb.yi ilgilendirir. Bütün bunlara gizli eğitimciler denilmektedir (Büyükkarağöz, 1994).

3.4. İnsan Hakları Eğitimi (Human Rights Education)

BM Onyılı Programı'nda ve İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Planları Hazırlama Yönergesi'nde "İnsan Hakları Eğitimi; bilgi, yetenek, anlayış ve davranışlardan oluşan evrensel bir insan hakları kültürünü aşılıp yerleştirmeyi amaçlayan bilgilendirme ve eğitim etkinliklerinin tümü" olarak tanımlanmıştır (Akt. Gülmez, 2000).

3.5. Sürdürülebilir İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi (Sustainable Human Rights and Democracy Education)

Güneş (2002:60), bu kavramı devlet-eğitim-birey sacayakları üzerinde değerlendirmekte, bu değerlendirmede kavramla ilintili olarak şu üç tez tartışılmaktadır:

- Devletin "taraf" niteliği, Sürdürülebilir İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi özündeki en önemli niteliğidir. Devletin bu "taraf" niteliği, toplumsal yapıyı, "devlet hakları" mı, yoksa "insan hakları" mı tercihinin zorlayan kurumsal bir niteliktir.

Aklın özgürleşmesi önündeki kurumsal ve yeni düşünsel duvarlar bu niteliğin sonucudur.

- Demokrasiyi yaşam biçimine dönüştürmek, bireylerin "düşünme biçimleri"ni değiştirmekten geçer. Bunun yolu bilimdir, bilimsel yöntemdir.
- Son olarak "ön yargılar" yıkılmadan Sürdürülebilir İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi'nden söz edilemez. Türkiye'de önyargıları, dinsel ırksal dogmatik çıkarımlarla besleyen bir eğitim anlayışı vardır.

3.6. İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi (Human Rights and Democracy Education)

Demokrasi eğitimi, insan hakları eğitimini de içerir. Çünkü insan hakları ve demokrasi birbirinin "onsuz olmaz" koşullarıdır. Demokrasi eğitiminin amaçladığı "özgür ve demokratik bir toplum düzeni" ancak insan hakları üzerine kurulabilir ve insan haklarının güvenceye bağlanmasıyla sürdürülebilir (Gülmez'den akt. Gözütok, 1995).

4. İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ EĞİTİMİNİN GEREKLİLİĞİ (THE NECESSITY OF HUMAN RIGHTS AND DEMOCRACY EDUCATION)

İnsan hakları ve demokrasi eğitiminin gerekliliği yasal gereklilikler (uluslar arası ve ulusal düzeyde) ve diğer gereklilikler olarak aşağıdaki gibi ele alınmaktadır.

4.1. Yasal Gereklilikler (Legal Necessities)

Yasal gereklilikler uluslar arası ve ulusal düzeyde değerlendirilmiştir.

4.1.1. Uluslararası Düzeyde (At International Level): Bilindiği gibi, devletlerin imzaladığı uluslararası sözleşme hükümleri, yasa hükmünde bağlayıcılığa sahiptir. Aşağıda insan hakları ve demokrasi eğitimine ilişkin uluslar arası belgeler sıralanmaktadır (Gülmez, 1996a):

- 1965 Irk Ayrımcılığının Tüm Biçimlerinin Kaldırılması Uluslar Arası Sözleşmesi
- 1966 Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
- 1978 Viyana İnsan Hakları Öğretimi Uluslararası Kongresi Sonuç Belgesi (Uluslar arası bağlayıcılığı olmayan bir belge olmakla birlikte, açıkça, ilk kez bu belgeyle insan hakları eğitiminden söz edilmiştir).
- 1984 İşkenceye, Başka Zalimce İnsanlık dışı ya da Onur Kırıcı Ceza ya da Davranışlara Karşı Sözleşme (İnsan hakları eğitiminden dolaylı olarak söz edilmiştir).
- 1993 Montreal Kongresi Eylem Planı
- Evrensel Bildirge (Tam olarak bu haktan söz edilmemekle birlikte, eğitimin amaçlarından birinin "insan hakları ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmek" olduğu belirtilmiştir).

4.1.2. Ulusal Düzeyde (At National Level): Anayasa. Türkiye'de insan hakları eğitiminin ulusal hukuktaki ilk dayanağı anayasadır. Anayasanın Cumhuriyetin niteliklerine ilişkin 2. maddesi "insan haklarına saygı", 50. maddesi doğrudan insan hakkı olan "öğretim hakkı" ilkelerine yer vermiştir. Bu ilkeler çerçevesinde insan hakları eğitimi bir anayasal yükümlülüktür.

Türk Milli Eğitimi Düzenleyen Genel Esaslarda "Demokrasi Eğitimi İlkesi" de yer almaktadır bu ilkeye göre;

Güçlü ve istikrarlı, hür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devamı için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinin, yurt yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusunun ve manevi değerlere saygının, her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışır; ancak, eğitim kurumlarında Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine aykırı siyasi ve ideolojik telkinler yapılmasına ve bu nitelikteki günlük siyasi olay ve tartışmalara karışılmasına hiçbir şekilde meydan verilmez (<http://www.meb.gov.tr/Stats/ist2001/Bolum1s1.htm>).

Milli Eğitim Temel Yasasında ulusal eğitimin amaçlarından birincisi şöyle belirlenmiştir (madde 2/1):

Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek; (...) olarak belirlenmiştir (<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html>)

1983 Eğitici Çalışmalar Yönetmeliğinin 5. maddesinde demokrasi eğitimini de içeren eğitici çalışmaların amacı şöyle belirlenmiştir (Akt. Gülmez, 1996a, 24):

Türk Milli Eğitimin(in) genel amaç ve temel ilkelerine uygun olarak; öğrencilerin, Atatürk inkılâp ve ilkelerine, Anayasanın başlangıcında ifadesini bulan Atatürk Milliyetçiliğine bağlı; Türk olmanın gururunu duyan, vatan ve milletini seven; milli, ahlâki ve insani değerlere sahip; demokrasi ilkelerini benimsemiş; yapıcı, yaratıcı; hür ve ilmi düşünceye ve sorumluluk duygusuna sahip kişiler olarak yetişmelerine, milli ve sosyal hayata etkin bir şekilde katılabilmelerine yardımcı olabilmek.

4.2. Diğer Gereklilikler (Other Necessities)

İnsan hakları ve demokrasi eğitimi, her şeyden önce, bireyin ve yurttaşın öznesi olduğu, bölünmez ve karşılıklı bağımlı kurallar bütünü oluşturduğu tüm hak ve özgürlükleri konusunda doğru bilgilendirilmesi için gereklidir. Bireyin ve yurttaşın, haklardan yararlanabilmesi için, öncelikle haklarının varlığını bilmesi gerekir (Gülmez, 2001). Demokrasiyi yerleştirip, koruma ve güçlendirmenin ve bu gerekliliğe inanmış yurttaşlar yetiştirmenin bir yolu ise insan hakları ve demokrasi eğitiminden geçmektedir.

Belli başlı nitelikleri (1) düşüncesini özgürce söyleme, (2) başkalarıyla işbirliği yapmakta beceriklilik, (3) öğrenmeye, araştırmaya tutkunluk, (4) kendini ve toplumun sağlığını koruma ve (5) üretici olma, biçiminde sıralanabilen (Başaran, 1986) demokrat insanları yetiştirmek için de insan hakları ve demokrasi eğitimi gereklidir.

İnsan hakları ve demokrasi eğitimi, demokrat toplumun insan anlayışını egemen kılmanın bir önkoşuludur. Kuzgun (2002), demokrat toplumlarda insan davranışlarının temelinde bulunan insan anlayışını betimlemede (1) her bireyin değerli olduğu, (2) her bireyin kişisel düşüncelerini ifade etmede özgür olduğu, (3) her bireyin kendini gerçekleştirme hakkı bulunduğu, (4) her bireyin kararlarının ve davranışlarının sorumluluğunu taşıması gerektiği, (5) bireysel hak ve özgürlüklere sahip olmanın, bireyci olmak anlamına gelmediği, (6) demokratik toplumun bireyin kul değil, yurttaş olduğu ve (7) demokratik toplumun bireyin başkalarının görüşlerine açık olduğunu vurgusuna yer vermektedir.

İnsan haklarına gerçek saygıyı sağlamanın öncelikli yolu, bu alanda verilecek eğitimidir. Tek başına koruma ve denetim mekanizmalarıyla insan haklarına saygıyı gerçekleştirmek olanaklı değildir. Çünkü denetim ve koruma mekanizmaları, insan haklarının çiğnenmesinden sonra işletilebilir (Gülmez, 1996b). Bu bağlamda işlevsel bir insan hakları ve demokrasi eğitimi, insan haklarının çiğnenmesini önleyici bir etken olarak görülebilir.

5. DEMOKRASİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERLE İLİŞKİSİ (THE RELATIONSHIP BETWEEN DEMOCRACY AND VARIOUS VARIABLES)

Demokrat yurttaşla sahip olmada formal anlamda eğitimin kuşkusuz çok önemli etkisi vardır. Ancak bu anlamdaki eğitim sürecine geçmeden önce ailenin önemini yadsımamak gerekir. Aşağıdaki paragraflarda, demokrasi ile ilişkisi olduğu düşünülen iki önemli kurum; aile ve okul üzerinde durulmaktadır.

5.1. Aile-Demokrasi İlişkisi (Parents-Democracy Relationship)

"Aile, demokrasinin temel taşlarından biri midir?" ya da "Demokrasi eğitiminde aile öncelikli öneme sahip midir?" sorusunun karşılığı olarak "evet" diyenler, bunu genellikle ilk toplumsallaşma deneyimlerinin önemiyle açıklamaktadırlar. Rehinson'a göre, bu açıklamalar, belli başlı iki varsayıma dayanmaktadır (Akt. Tan, 1989):

- İlk ya da erken toplumsallaşma sırasında öğrenilenler, daha sonraki öğrenmeleri biçimlendirir. Bu görüş, temelde Freud kuramından esinlenmektedir. Dolayısıyla çocuğun yaşantısında tüm biçimsel öğrenmelerden lise, hatta ilköğretimden önce gelen aile, en önemli toplumsallaştırıcı olarak vurgulanmaktadır. Diğer bir deyişle, çocukların siyasal dünyalarının büyük çapta aile içinde biçimlendiği savunulmaktadır.
- İlk öğrenilenler değişime en dirençli öğrenmelerdir. Bu görüşte olanlar, çocuklarının siyasal tavır ve yönelişlerini çok küçük yaşta kazandıklarını gösteren deneysel araştırmalardan yola çıkmaktadırlar. Öte yandan, siyasal tavır ve tutumların yetişkin yaşamında oldukça kararlı bir seyir izlediğini gösteren bulguları kullanmaktadırlar.

Bu iki varsayımın dışında, aileyi demokrasi eğitimi açısından önemli kılan diğer sebeplerini Yeşil (2002), değişik yazarların görüşlerinden yararlanarak, (1) etkileşimde bulunan insanların sayıca sınırlı olması nedeniyle aile bireylerinin tepkilerinin, birey açısından son derece önemli olması, (2) ailenin diğer eğitim kurumlarına göre, bireye ilk ulaşan olması ve onun boş zihnini ilk işleme fırsatını elinde bulundurması, (3) gelişimsel özelliği gereği çocuğun, çevresini tanıma ve kabul etmeye en açık olduğu ve hatta tam bir gereksinme içinde bulunduğu dönemi, aile içinde geçirmesi, (4) ailenin doğal bir eğitim çevresi olması, (5) ailenin yoğun duygusal ilişkilere dayanıyor olması, (6) ailenin doğum öncesinden başlayıp yaşam boyu süren bir eğitim kurumu olması ve (7) ailenin kişilik tohumlarının atıldığı ve biçimlenmeye başladığı bir ortam olması gibi gerekçelerle ilişkilendirmektedir.

Gerçekten de demokrasi eğitimi konusunda toplumun tüm kurumları kadar aileye de çok önemli görevler düşmektedir. Çünkü demokrasi ile aile yapısı arasında sıkı bir ilişki vardır. Baba otoritesinin katı olduğu, ataerkil yapılı aileler, evlere demokrasinin girmemesine yol açmaktadır (Yörükoğlu'ndan akt. Büyükkaragöz, 1990). Türkiye'de bu tip aile yapısına sıkça rastlamak olanaklıdır. O nedenle, demokrasinin tam yerleşip güçlenmesi isteniyorsa, önce ailenin demokratikleştirilmesinin gereği olarak, aileyi de içine alan yaygın eğitim olanakları düşünülmelidir.

5.2. Okul/Öğretmen-Demokrasi İlişkisi (School/Teacher-Democracy Relationship)

Çocukların ailede kazandığı demokratik değerleri geliştirebilecek en önemli kurumlardan biri de okuldur (Büyükkaragöz, 1990). Tibbits'e göre, okul ortamında çok çeşitli yollarla ve oldukça geniş deneyimler edinerek eğitim yapma olanağının olması da okullara demokrasi eğitimi açısından ayrı bir değer katmaktadır (Akt. Yeşil, 2002). Okullar bu işlevini çağdaş eğitim programları, uygun eğitim ortamları ve öğretmenleriyle yerine getirirler. Demokrasi eğitimi açısından okula bir başka değer katan özellik de onun dengelenmiş bir toplumsal çevre olmasıdır. Bu çevrede öğrenci kendi çevresel sınırlılıklarından kurtarılmakta; yeni arkadaş grupları edinmekte; kitaplıklar, spor alanları vb. değişik ortamlar, bireyin deneyim ortamlarının genişletilmesine yardımcı olmaktadır (Büyükkaragöz, 1994).

Okullarda demokratik değerleri geliştirebilmede öğretmenin önemi açıktır. Öğretmenler bilgi, beceri ve değerleri kendi demokratik tutumlarıyla birleştirerek öğrenciye sunabildikleri zaman ancak öğrencilerinde demokratik değerler geliştirebilirler (Gözütok, 1995). Unutmamalıdır ki demokrasinin demokrat yurttaşlara, demokrat yurttaşların da demokrat öğretmenlere gereksinimi vardır (Demirpolat, 1999). Çünkü öğrencilerle sürekli etkileşim halinde olan öğretmendir. Daha çok sınıf içerisinde olan bu etkileşimde, öğrencilere demokratik değerlerin kazandırılması bakımından, öğretmenin öncelikle demokratik tutum ve davranışlara sahip olması gerekir. Tezcan, demokratik öğretmenin davranış özelliklerini şu şekilde ifade etmektedir (Akt. Atasoy, 1997:13):

Öğrencilerin düşünce ve duygularına önem verir ve sınıfındaki öğrencilerine güven duyar. Eleştirilere önem vererek bu davranışı teşvik eder. Değerlendirmelerinde objektif kalır. Dersin asıl hazırlayıcısı ve yürütücüsü öğrencilerdir. Öğretmen bu konuda sadece yardımcıdır. Öğrencilerin gruplar halinde çalışmalarını sağlar, sorumluluğu gruba yükler.

Öğrencilere demokratik değerlerin kazandırılmasında çok önemli rolü olan öğretmenin, demokrasi ve hoşgörü konusunda daha duyarlı olması gerekir. K. Levin ve arkadaşlarının yaptığı araştırmadan esinlenerek, ilkökul öğretmenlerinin, demokratik bir ortamda, hoşgörülü bir biçimde kuracakları iletişim yöntemleri aşağıda yer almaktadır (Akt. Büyükkaragöz ve Kesici, 1996):

- Çocukların duyguları kabul edilmelidir. Etkili iletişim için ilk ve en önemli adım onların iç dünyaları dinlenerek atılmalıdır.
- Yargılamayan bir ses tonuyla, sorun sözlere dökülerek açıklanmalıdır.
- Öğrenci olumsuz bir davranışta bulunduğu kısa, öz ve aşağılamayan bir tepki gösterilmelidir.
- Öğrencilere farklı öğrenme yöntemleri sunulmalıdır.
- Uyarılar en az kelime kullanılarak yapılmalıdır.
- Öğrencilerin uygun davranışları görülmelidir. Uygun davranışın görülmesi ve pekiştirilmesi, hem öğrencilerin olumlu davranışta bulunma sıklığını artırır hem de bu durumu gözleyen diğer öğrencileri aynı davranışta bulunmaya isteklendirebilir.

Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 190 öğretmen adaylarının görüşlerine başvurulduğu bir araştırmada ise öğrenciler demokratik öğretmenin niteliklerini özetle şöyle belirlemişlerdir (Küçükahmet, 1989):

Öğretmen adayları, demokratik bir öğretmende entelektüel nitelikler aradıklarını ifade etmişler; bunlar arasında mesleğini sevmek, tarafsızlık, çağdaşlık, önyargılı olmama, anlayış, açık

fikirlilik ve olayları çok yönlü değerlendirmeyi saymışlardır. Sosyal nitelikler açısından demokratik öğretmen; yardımsever, dürüst, sabırlı, güven verici, sorumluluk duygusu olan ve kişiliğiyle örnek olan bir öğretmendir. Yine öğrenciler demokratik öğretilerde güler yüz, eleştiriye açıklık, esprili, hoş görülme, adaletli, dengeli olma ve sevecenlik aramaktadırlar. Öğrenciler mesleki ve akademik yeterlik açısından ise öğretmenin davranış göstergelerinden en önemlisini "öğrenci ayrımı yapmaması" olarak belirlemişlerdir. Zamanını iyi kullanma, öğrenciyi nesnel olarak değerlendirme, yurdunu-ülkesini sevmeye, her türlü düşünceye açıklık, ancak bunu yaparken kendi düşüncelerini dayatmama, öğrencilerin demokratik öğretilerde, bu alt boyutta görmek istedikleri davranışlardır. Genel kültürde yeterlik açısından bakıldığında öğretmen adayları demokratik öğretilerde bulunması gereken özellikleri şu şekilde sıralamışlardır: Öğrencisiyle ilgilenme, kendi ailesini ve kişisel sorunlarını öğrenciye yansıtmama, ders içinde ve dışında öğrencisiyle iyi iletişim kurma ve hiçbir zaman onu küçük düşürmeme.

Görüldüğü gibi öğrencilerin demokratik öğretilere ilişkin değerlendirmeleri, alanyazındaki tanımlamalarla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Oysa yine yapılan pek çok araştırmada, ne yazık ki, Türkiye'de öğretmenlerin bu tanımlamaya uygun nitelikleri taşımadıkları görülmektedir. Dayak ve değişik biçimde aşağılama, okul ve sınıfta bir disiplin sağlama aracı olarak yoğunlukla kullanılmaktadır. Örneğin ilkököl, ortaokul ve lise kademelerinde olmak üzere 9 okulda gerçekleştirilen araştırmaları yukarıdaki yargıyı desteklemektedir. Söz konusu araştırmaların bazı bulguları aşağıdaki gibidir (Gözütok, 1993):

Öğrenciler, öğretmenlerinin cezalandırma biçimlerini; tokat atma (%57,55), kulak çekme (%45,97), saç çekme (%30,87), tebeşir-silgi fırlatma (%25), sopayla vurma (%14,59), tekme atma (%11,57), çok şiddetli dövme (%10,40), başını duvara veya sıraya vurma (%7,71) olarak belirlemişlerdir. Öğretmenlerin bedensel cezalandırma sıklığı ise her gün (%9,22), haftada bir (%25,66), on beş-yirmi günde bir (%12,41), ayda bir (%14,93) olarak belirlenmiştir. Dayak yiyen öğrencilerin çok az bir bölümü öğretmeni haklı bulup pişmanlık duymuştur. Öğrencilerin tamamına yakını korku, üzüntü, acı, öfke, kırgınlık, mahcubiyet, nefret, kin, kaçma arzusu, bunalım, isyan, öğretmeni dövme hatta öldürme arzusu içindedirler.

Bu çarpıcı araştırma bulguları da göstermektedir ki, ders programlarına İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi koymak, önemli bir adım olmakla birlikte, tek başına bir şey ifade etmemektedir. Bu dersi demokratik değerleri benimsemeyen ve her fırsatta şiddete başvuran, öğrencileri aşağılayan öğretmenlerce işleme olasılığının olması düşüncesi bir kara mizah örneğidir. Eğitimde demokratikleşmeyi engelleyen antidemokratik kişilik yapısına sahip öğretmen olgusunun dışında, kuşkusuz daha pek çok engeller de bulunmaktadır. Aşağıda bu engeller irdelenmeye çalışılmaktadır.

6. EĞİTİMDE DEMOKRATİKLEŞMENİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER (THE OBSTACLES AGAINST DEMOCRATIZATION IN EDUCATION)

Türk Eğitim Sisteminin ve buna bağlı olarak eğitim kurumlarının yapı ve işleyiş olarak taşıdıkları bazı özellikleri, eğitimde demokratikleşmeyi engelleyen etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu etmenler kaynak ve alt yapı eksikliği, ikili öğretim, okullarda bedensel ceza uygulamaları, seçme özgürlüğünün kısıtlanması, eğitim hakkında eşit yararlanamama, yaygınlaştırılmayan halk eğitimi, öğretim programlarının bilimsel araştırmalar doğrultusunda sürekli olarak geliştirilememesi olarak ele alınabilir.

6.1. Kaynak ve Alt Yapı Eksikliği (The Lack of Funds and Infrastructure)

Bu eksiklik, okul binalarının öğrencilerde demokratik kişilik geliştirmeyi sağlayacak olanaklara sahip olmayışıdır. Örneğin; spor salonlarının, kütüphane ve çalışma odalarının, konferans salonlarının, işliklerin vb. yetersiz olduğu ortamlarda demokratik davranışlar kazandırabilecek yöntemler de seçilemeyecektir. Bireysel ve grupla çalışma yöntemlerine başvurulamayacak, bu yöntemler yoluyla geliştirilebilecek davranışlar oluşturulamayacaktır (Gözütok, Tarihsiz).

2001 yılı verilerine göre, Türkiye’de yaklaşık 11 bin okulda ikili öğretim yapıldığı, sınıf mevcutları ortalamasının yaklaşık 39 olduğu (MEB-APK, 2001), ancak büyük kentlerde rakamın çok daha yukarılarda olduğu bilinmektedir. İkili öğretimin yapıldığı okullarda öğrenciler teneffüs sürelerinin son derece kısıtlı olmasından dolayı, enerjilerini boşaltmamakta, bu durum sınıfta istenmeyen davranış göstermelerine neden olmaktadır. Benzer şekilde öğretmenler, 5’er dakikalık ders aralarında yeterince dinlenememekte, yeni derse ruhsal olarak hazır olamamakta, bu da öğretmenlerin öğrencilere tahammülsüz olmalarına neden olabilmektedir. Kalabalık sınıflarda da öğretmenin öğrencilerin güdülemesi güçleşmekte, öğretmen rehberlik ve sınıf yönetimini düzenli ve sistematik olarak yürütememektedir.

6.2. Okullarda Bedensel Ceza Uygulamaları (The applications of Physical Punishment in Schools)

Bu konunun içeriği "Okul-Öğretmen-Demokrasi İlişkisi" başlığı altında yer aldığından, konu burada ele alınmamaktadır.

6.3. Seçme Özgürlüğünün Kısıtlanması (The Restriction of Freedom of Election)

Ulusavaş’a (1991) göre, okullarda öğretim programlarının sınırlılığı, seçmeli derslerin azlığı gibi nedenlerle seçme özgürlüğü kullanılmamaktadır. Öte yandan konu ve kaynak çeşitliliği de yeterince sunulmamakta; bu nedenle tek konu, tek kitapla bilimsellikten uzaklaşmaktadır.

6.4. Eğitim Hakkından Eşit Yararlanamama (Being not Able to Benefit from Education Rights Equally)

Türkiye’de ve dünyada kadınlar erkeklere, yoksullar zenginlere, kalkınmamış bölgedekiler kalkınmış bölgelerdekilere, kırdaki yaşayanlar kenttekilere vb göre eğitim hakkını kullanma bakımından dezavantajlı durumdadırlar. Demokrasinin temel değerlerinden birinin eşitlik olduğu düşünülecek olursa eğitimde fırsat ve olanak eşitsizliğinin, eğitimde demokratikleşmenin önemli bir engeli olduğu söylenebilir.

6.5. Yaygınlaştırılmayan Halk Eğitimi (Public Education that Could not be Expanded)

Zorunlu eğitimin 8 yıllı sınırlanmış olması ve okullaşma oranının düşük olması gibi durumlar, örgün eğitimden ya hiç ya da yeterince yararlanamayan kişilere geliştirilmiş programlarla halk eğitim hizmetinin götürülmesini zorunlu kılar. Kaldı ki Ulusavaş’ın (1991) da belirttiği üzere, örgün eğitimde olduğu gibi, örgün eğitimde olduğu gibi yaygın eğitimde de nitel ve nicel sorunlar bulunmaktadır.

6.6. Öğretim Programlarının Bilimsel Araştırmalar Doğrultusunda Sürekli Olarak Geliştirilmemesi (Not Developing Educational Programs in Line with Researches)

Bu durum da eğitimde demokratikleşmenin önünde önemli bir engeldir. Oysa eğitim, insanla birlikte yaşayan bir olgudur. İnsanın,

toplumun, bilim ve teknolojinin gösterdiği gelişme koşut olarak eğitim programlarının da geliştirilmesi gerekir (Gözütok, Tarihsiz).

Bütün bu engellere rağmen, İnsan Hakları ve Demokrasi dersinin öğretim programına alınması çok önemli bir adımdır. Bu eğitimde en fazla sorumluluk da öğretmenlere düşmektedir. Aşağıda bu eğitimin nasıl olacağı konusunda öğretmenlere rehberlik edecek ilkeler sunulmaktadır.

7. ETKİLİ İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ EĞİTİMİNDE ÖĞRETMENLERE REHBERLİK EDECEK İLKELER (THE PRINCIPLES WHICH GUIDE TEACHERS IN EFFECTIVE HUMAN RIGHTS AND DEMOCRACY EDUCATION)

Etkili insan hakları ve demokrasi eğitiminde öğretmenlere rehberlik edecek ilkeler ASRAR'a göre aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Aktaran: Kepenekçi, 2000:105-106):

- Sınıf içindeki rolünüzü iyice kavrayınız.
- Öğrencilerle ilk kez karşılaşıyorsanız, kendilerini tanıtmalarını ve olabildiğince tanıtmalarını sağlayınız.
- Her ders başında işlenecek konunun boyutlarını açıklayarak öğrencilerin beklentilerine ilişkin görüşlerini alınız.
- Gerekliyse yaklaşık ne kadar zamanınızın olduğunu açıklayarak tartışmalara ve sorulara yeterli zaman ayırınız.
- Öğrencilerin tartışılan konu ile ilgili deneyimlerinden yararlanınız.
- Görüşlerinizi zorla kabul ettirmeye çalışmayınız.
- Bakışlarınız, sesinizin tonu ve işitmeniz önem taşır. Tüm öğrencilerle göz temasında bulununuz. Sesinizin tonunu iyi ayarlayınız, çok ve yüksek sesle konuşmamaya dikkat ediniz.
- Öğrencilerin her zaman soruları tartışmak isteyeceklerini hatırlayarak, onlara söz hakkı veriniz.
- Grup içindeki öğrencilere yaklaşımlarınıza dikkat ediniz. Örneğin, her zaman aynı öğrencilere söz hakkı vermeyiniz.
- Sürekli söz almak isteyenleri belirleyerek, diğerlerine de konuşma şansı vermeleri gerektiğini belirtiniz.
- Tartışmaları gerginlik yaratacak düzeye getirmeyiniz. Ama aynı zamanda sınıf içinde değişik fikirlerin ortaya konmasını teşvik ediniz.
- İnsanların birbirlerinin sözünü kesmelerine izin vermeyiniz.
- Öğrencilere düşünmeleri için zaman veriniz.
- Gerek duyulduğunda açıklama ya da özet yapınız.
- Başka bir konuya geçmeden önce herkesin konuyu anlayıp anlamadığını kontrol ediniz ve anlaşılmayan yerlerle ilgili sorular sormalarına izin veriniz.

Kepenekçi'ye (2002) göre, insan hakları ve demokrasi eğitiminde en önemli nokta, bu alanda öğrenilenlerin davranışa dönüştürülmesidir. Bunu gerçekleştirmenin yolu da insan hakları ve demokrasi eğitiminin kişinin düzeyine uygun bir içerikle vermektir başlayarak, katılımı en üst düzeye çıkaran etkin öğretim yöntemlerinin uygulanmasından ve değişik eğitim materyallerinin doğru olarak kullanılmasından geçmektedir. Ayrıca öğrenciye öğretilenler ile ona karşı sergilenen davranışlar arasında mutlaka tutarlılığın olması gerekir.

8. SONUÇ VE ÖNERİLER (CONCLUSION AND SUGGESTIONS)

Özgürlük, kardeşlik, dostluk, güven, dayanışma, hoşgörü, paylaşma, başkalarına saygı evrensel değerlerdendir. Bu değerleri insanlar, yine insanlar için yaratmışlardır. Bunun yanında düşmanlık, kin, nefret, kendinden farklı olanlara hoşgörüsüzlük vb de yine insanda bulunan olumsuz özelliklerdir. İnsan hakları, evrensel

değerleri koruyup çoğaltmak için gereklidir. İnsan hakları ve demokrasiye saygı aynı zamanda tüm insanların ödevidir. Bu bağlamda gerek ulusal gerek uluslar arası düzeyde, insanların, diğer insanların hak ve özgürlüklerini çiğnemesini önlemeye dönük birtakım yasal düzenlemeler yoluna gidilmiştir. Türkiye de uluslar arası anlaşmaların birçoğuna -kimi maddelerine çekinceler koymakla birlikte- imza atmış, ulusal meclisinde bu anlaşmalara uygun yasal düzenlemeler yapma sürecine girmiştir. Ayrıca insan hakları ve demokrasi eğitimi konusu ulusal eğitim sistemimize de taşınmış ve ders kitaplarımıza girmiştir. Kuşkusuz tüm bu girişimler çok olumlu olarak değerlendirilmelidir. Ancak gerek aile içi, gerekse okul/sınıf içi şiddet haberleri hemen her gün işittiğimiz ve adeta kanıksar olduğumuz gelişmelerdir. Bütün iyi niyetli girişimlere karşın bu aksaklıkların -özellikle eğitim bağlamında- birtakım nedenleri vardır. Kaynak ve altyapı yetersizliği, okullarda bedensel ceza uygulamaları, seçme özgürlüğünün kısıtlanması, eğitim hakkında eşit yararlanamama, halk eğitiminin yaygınlaştırılmayışı, öğretim programlarının bilimsel araştırmalar doğrultusunda süreklilik arz edecek biçimde geliştirilmemesi eğitimde demokratikleşmenin önünü tıkayan engellerdendir. Bu bağlamda şu öneriler geliştirilebilir:

- Kamu bütçesinden eğitime ayrılan pay artırılmalı, okulların kaynak ve alt yapı yetersizliği ortadan kaldırılmalıdır. İkili öğretim uygulamasına son verilmeli, öğretmen öğrenci oranları düşürülmelidir.
- Öğretmenlerin öğrencilere bedensel ceza uygulamalarına karşı ciddi önlemler alınmalı; tüm eğitim işgörenleri konuyla ilgili hizmet içi eğitimden geçirilmelidir.
- Yaygın eğitim olanaklarından yararlanarak, özellikle eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyi düşük aileler, çocuk eğitimi konusunda bilinçlendirilmelidir.
- MEB ve basın kuruluşları insan hakları ve demokrasi konusunda işbirliği yoluna gidebilirler.
- Eğitimdeki fırsat ve olanak eşitsizliğini en aza indirecek önlemler düşünülmelidir.
- Müfredatta seçimlik ders sayısı artırılmalıdır.
- Öğretim programlarının bilimsel gelişmelere koşut biçimde düzenlenmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA (REFERENCES)

- Atasoy, A., (1997). İlköğretim ikinci kademedeki demokrasi eğitimi ve ilköğretim ikinci kademe öğretmen ve öğrencilerinin tutum ve davranışlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Başaran, İ.E., (1986). Demokrat öğrenci nasıl yetiştirilir? Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 19 (1-2). 111-115.
- Büyükkaragöz, S., (1990). Demokrasi eğitimi. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Büyükkaragöz, S. (1994). Demokrasi eğitimi ve okul. Çağdaş Eğitim, 19 (202). 10-14.
- Büyükkaragöz, S. ve Kesici, Ş., (1996). Öğretmenlerin hoşgörü ve demokratik tutumları Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 7, 353-365.
- Demirpolat, A.O., (1999). Demokrasi ve demokratik eğitim. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 18. 229-244.
- Doğan, İ., (2001). Modern toplumlarda vatandaşlık demokrasi ve insan hakları: İnsan haklarının kültürel temeller. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

- Gözütok, F.D., (1993). Okulda dayak: öğretmenlerin dayığa karşı tutumları ve okullarda dayak uygulamaları. Ankara: 72 Ofset.
- Gözütok, F.D., (1995). Öğretmenlerin demokratik tutumları. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Gözütok, F.D., (Tarihsiz). İnsan Hakları Eğitiminde Kullanılacak Yöntemler ve Yaklaşımlar İlkokul Öğretmenlerinin İnsan Hakları Açısından Eğitimi Projesi Ders Malzemesi. Ankara: İnsan Hakları Derneği Yayınları.
- Gülmez, M., (1996a). İnsan hakları eğitimi hakkı. Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi.
- Gülmez, M., (1996b). İnsan haklarının uluslar arası korunması. Ankara: TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi.
- Gülmez, M., (2001). İnsan hakları ve demokrasi eğitimi: egemenlik insanındır. (2. Baskı). Ankara: TODAİE Yayını.
- Gündüz, M. ve Gündüz, F., (2002). Yurttaşlık bilinci. Ankara: Anı Yayıncılık.
- <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html> (Erişim tarihi: 10.03.2007).
- <http://www.meb.gov.tr/Stats/ist2001/Bolumlsl.htm> (Erişim tarihi: 10.03.2007).
- Ilıcak, G.G., (2002). Türkiye’de insan hakları eğitimi. Çoluk Çocuk, 20 (4). 27-28.
- Kepenekçi, Y.K., (2000). İnsan hakları eğitimi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kepenekçi, Y.K., (2002). İnsan hakları eğitime genel bir bakış. Çoluk Çocuk, 20 (4). 25-25.
- Kışlalı, A.T., (1989). IV. oturum: Demokrasi eğitiminde öneriler (Panel: 2). Demokrasi İçin Eğitim: Türk Eğitim Derneği XIII. Eğitim Toplantısı, 30 Kasım-1 Aralık. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Kuzgun, Y., (2002). Eğitimde kendini gerçekleştirme. Sınıfta Demokrasi. (3. Baskı) (Ed. Ali Şimşek) Ankara: Eğitim Sen Yayınları.
- Küçükahmet, L., (1989). II. oturum: Demokrasi eğitiminde boyutlar ve sorunlar (Panel: 1). Demokrasi İçin Eğitim: Türk Eğitim Derneği XIII. Eğitim Toplantısı, 30 Kasım-1 Aralık. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- MEB-APK, (2001). Milli Eğitim sayısal veriler: 2001. Ankara: AÇEM ve Akşam Sanat Okulu Matbaası.
- Şimşek, A., (2000). Sınıfta demokrasi. (2. Baskı). Ankara: Eğitim Sen Yayınları.
- Tan, M., (1989). II. oturum: Demokrasi eğitiminde boyutlar ve sorunlar (Panel: 1). Demokrasi İçin Eğitim: Türk Eğitim Derneği XIII. Eğitim Toplantısı, 30 Kasım-1 Aralık. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Topuz, H., (1989). II. oturum: Demokrasi eğitiminde boyutlar ve sorunlar (Panel: 1). Demokrasi İçin Eğitim: Türk Eğitim Derneği XIII. Eğitim Toplantısı, 30 Kasım-1 Aralık. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Ulusavaş, M., (1991). Demokrasi eğitimi ilkesi açısından eğitim sistemine bakış İzmir 1. Eğitim Kongresi Bildirileri, 25-26-27 Kasım. İzmir: Buca Eğitim Fakültesi Yayını.
- Yeşil, R. (2002). Okul ve ailede insan hakları ve demokrasi eğitimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.